

فرایند نیازسنجی و اولویت‌بندی پوشش محیطی در بسیج

هادی عبدالملکی^۱، مصطفی تقوی^۲، ابراهیم نجفی^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۴/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۳/۸/۶

چکیده

دیدبانی یکی از روش‌های بنیادین آینده‌پژوهی است که امکان رصد علائم ضعیف، پیشران‌ها، روندها و روندهای آینده را برای سازمان‌ها و از جمله سازمان بسیج فراهم می‌سازد. پرسش این تحقیق آن است که فرایند نیازسنجی و اولویت‌بندی پوشش محیطی در بسیج چگونه باید باشد؟ تحقیق به روش کیفی و با روش پرسشنامه و مصاحبه از صاحب‌نظران، مسئولان و مدیران ستادی و افساری بسیج انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد میزان نیاز و ضرورت فعالیت‌های دیدبانی در بسیج با ۹۷٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» می‌باشد و مناسب‌ترین شیوه دیدبانی نیز با ۹۱٪ دیدبانی «مستمر و دائمی» بیان شده است. قابلیت‌های دیدبانی بسیج به ترتیب «نیروی انسانی داوطلب، ساختار و سازمان فراگیر و شبکه‌ای، ابزار و تجهیزات در اختیار رده‌های قشری و بسیجیان. با ایجاد شبکه دیدبانی براساس پراکندگی افسار و صنوف مختلف عضو بسیج» می‌باشد. در نتیجه باید امکان بهره‌گیری از توان داوطلبی اعضا را برای سازمان بسیج فراهم کرد تا با دیدبانی مستمر، دائمی و سازمان‌یافته، ضمن مصون ماندن از غافلگیری راهبردی، تصمیم‌ها و تجویزهای کارآمد، اتخاذ و ارائه نمود.

واژگان کلیدی: پایش، پوشش محیطی، نظام دیدبانی، شبکه دیدبانی، بسیج.

۱. پژوهشگر مرکز مطالعات و تحقیقات بسیج ha_malaki@yahoo.com

۲. دکترای فلسفه علم و عضو هیئت علمی دانشگاه شریف

۳. دکترای مدیریت

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

بسیج، سازمانی همه‌جانبه، فراگیر، شبکه‌ای و پیشرو برای انجام رسالت و مأموریت‌های حفاظت و حراست از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن است، بسیج در چشم‌انداز ۲۰ ساله خود، به‌عنوان جنبشی سازمان‌یافته و متکی بر توان مردمی و اقشار اجتماعی، پویا و انعطاف‌پذیر برای پاسخگویی به نیازها، خلأها و میدان‌های فراروی نظام اسلامی معرفی شده است، بنابراین برای تحقق این چشم‌انداز و حفظ توان عملیاتی خود برای موقعیت‌های پیش‌رو، نیازمند استقرار نظام و فرایندهای آینده‌پژوهی سازمانی و اجتماعی است؛ نظامی که در قالب آن با رصد و بررسی روندهای نوظهور و رویدادهای اجتماعی، پایداری و برهم‌کنشی روندها، زیرساخت اطلاعاتی تصمیم‌های سازمانی را فراهم نماید. این فرایند، نیازمند شناسایی، ارزیابی و بهره‌گیری هدفمند از دیدبانی و پوشش محیطی است.

سازمان‌های امروزی با انتظار عملکرد راهبردی، در سطوح ملی و فراملی، با دامنه بسیار متنوع، پرتلاطم و حجم بالایی از داده‌ها و اطلاعات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مواجه هستند که بدون درک ماهیت، حجم و فرایند ظهور و افول روندهای اجتماعی پیرامون خود، نمی‌توانند این انتظار راهبردی را به شیوه مؤثر محقق نمایند، پس پوشش محیطی و اشراف اطلاعاتی یکی از نیازهای ضروری سازمان‌های حرفه‌ای در قرن جدید است.

در بسیج به‌عنوان سازمانی با انتظار عملکرد راهبردی، اگرچه در حال حاضر برخی رده‌ها و ارکان وابسته به بسیج، به شیوه‌ای پراکنده و نامنظم به گردآوری و تحلیل اطلاعات، تحولات اجتماعی و سیاسی در سطوح محلی و ملی اقدام می‌شود، اما این نگاه به تحولات گسترده و وسیع نمی‌تواند سازمان را از غافلگیری راهبردی نجات دهد. برای جلوگیری از غافلگیری، باید بتوان به شیوه سازمان‌یافته، منسجم و فراگیر به

رصد، برآورد کمی و کیفی، تحلیل و پیش‌بینی روندها در درون و بیرون سازمان اقدام نمود. بدیهی است پیش از این موضوع باید نیازهای دیدبانی و اولویت آن در یک فرایند علمی تبیین و تدقیق شود، بنابراین یکی از مهم‌ترین روش‌های پوشش و تحلیل محیط پیرامون سازمان بسیج در برخورد با تحولات اجتماعی، استقرار سامانه‌های دیدبانی، پایش^۱ و پوشش^۲ محیطی است. دیدبانی به شناخت محیط راهبردی بسیج کمک می‌کند و بسیج را قادر می‌سازد با شناسایی و اولویت‌بندی تهدیدها و فرصت‌های محیطی، نقاط قوت و ضعف، تصمیم‌های مقتضی را در شرایط متحول محیطی اتخاذ نماید.

در این مقاله، ضمن تبیین ضرورت، اهمیت و کارکردهای دیدبانی در بسیج، تلاش شده است نیازهای دیدبانی بسیج از دیدگاه مسئولان و مدیران شاغل و فعال در این سازمان شناسایی و اولویت‌بندی شود، سپس متناسب با آن، الگوی مناسب و مبتنی بر توان، ظرفیت، فعالیت و حضور داوطلبانه بسیجیان در سطح ملی و فراملی را با عنوان «شبکه دیدبانی اجتماعی بسیج» ارائه نماید. تبیین نیازها و اولویت‌بندی نیازهای دیدبانی بسیج در پی تدقیق این مسئله است که با توجه به گستره و فشار تغییرهای اجتماعی، چگونه می‌توان سازمان بسیج را از غافلگیری در برابر تحولات روزافزون اجتماعی یاری کرد. از آنجا که بسیج یک نظام پیچیده اجتماعی محسوب می‌شود، بنابراین تأکید نگارندگان بر رویکرد اجتماعی و فرهنگی در دیدبانی است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

در برنامه‌های راهبردی سازمان، توجه به نوع و حجم اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم‌سازی یک ضرورت انکارناپذیر است. بر همین قاعده، تحقق راهبرد تخمین

اطلاعاتی، مستلزم شکل‌گیری نظام و یا شبکه تخمین اطلاعاتی است که در آن عوامل و شرایط تخمین اطلاعاتی، معنی و مفهوم سازمانی داشته باشد. در واقع هر نوع داده و اطلاعاتی، زمانی برای یک سازمان معنی‌دار است که بر اطلاعات مؤثر و یا بر اطلاعات مورد انتظار سازمان استوار گردد. نتایج به‌دست آمده از این تحقیق، از آن جهت که می‌تواند فرایند تشخیص و بهره‌گیری از اطلاعات مورد نیاز سازمان بسیج را فراهم کند، حائز اهمیت است.

بر اساس رویکرد راهبردی رهبری انقلاب، بسیج یک سامانه فراگیر، همه‌جانبه و مسئولیت‌پذیر در موقعیت‌ها و عرصه‌های مورد نیاز کشور است. «بسیج فقط یک نیروی نظامی نیست، فقط برای جنگ نیست، بسیج برای پُرکردن خلأهاست؛ خلأ سیاسی، خلأ اقتصادی، خلأ فکری و عقیدتی، خلأ علمی و اندیشه‌ای، آن وقتی که لازم بشود، همه اینها را باید با هم پیش بُرد» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۹/۷). همچنین مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «بسیج، کلید طلایی حل بسیاری از مشکل‌های آینده جمهوری اسلامی است...» (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۴)، بنابراین پاسخ به این نیاز کارکردی مستلزم بازخوانی این منویات کارآمد در آمادگی همه‌جانبه بسیج به‌عنوان یک سازمان پیشرو در مدیریت تحولات اجتماعی است. از آنجا که یکی از مشکل‌های اساسی پیش‌روی بسیاری از سازمان‌ها دسترسی به اطلاعات معتبر و صحیح است، پس تبیین فرایندی برای گردآوری و تحلیل صحیح اطلاعات می‌تواند به تحقق این امر کمک نماید.

افزون بر این، حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی، مقابله با تهدیدها و چالش‌های پیش‌روی نظام اسلامی و پاسخگویی به نیازهای آنی کشور به‌عنوان مهم‌ترین مأموریت‌ها و انتظارات رهبری نظام از بسیج بیان شده است که تحقق این امور مهم مستلزم طراحی سازوکارهای اجتماعی برای جلب مشارکت و فعالیت‌های داوطلبانه مردمی در پیشبرد هدف‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی می‌باشد، بنابراین حفظ آمادگی، پویایی و انعطاف سازمانی، نیازمند شناسایی، رصد و مدیریت تحولات محیطی

(اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، فنی و نظامی) محیط داخلی و خارجی است. مدیریت تحولات محیطی، توان پویایی به سازمان بسیج اعطا می‌کند تا تصمیم و واکنش مناسب با تغییرهای محیطی (انطباق، تغییر، واپایش، هدایت و...) از خود بروز دهد. این تحقیق از آن جهت که می‌تواند تصویری روشن از نیازهای اطلاعاتی و اولویت‌بندی آن در بسیج ارائه کند، بسیار حائز اهمیت است.

وجه مشترک تمام سامانه‌های دیدبانی، «هوشیارسازی» است. دیدبانی، زمانی اهمیت خود را در یک سازمان به دست می‌آورد که نیاز گروهی به این فعالیت برای هوشیارسازی در تمامی سطوح سازمان احساس و درک شود، بنابراین مطالعه نظام دیدبانی برای بسیج از آن جهت که می‌تواند به شکل‌گیری فرایند ادراک جمعی رصد در مراحل زیر کمک نماید، ضروری است: ساماندهی رصد در یک فرایند گروهی و جمعی، رصد بر اساس ضرورت‌ها و نیاز سازمان به اطلاعات، اولویت‌بندی موضوع‌های قابل رصد بر اساس ملاک زمان و فایده، تعیین میزان و شیوه ارتباط عوامل و حلقه‌های^۱ رصد، ارزیابی اطلاعات در تناسب و ارتباط با هدف‌ها و رسالت‌های سازمان (ممیزی)، توجه به اصل مشتری‌مداری و کاربرد نتایج رصد (رصد هدفمند و معطوف به کاربرد)، استقرار نهادهای رصد^۲ در سطوح مورد نیاز، ملی، محلی و یا سازمانی.

۳-۱. هدف‌های تحقیق

۳-۱-۱. تعیین و معرفی نیازهای پویای محیط در بسیج،

۳-۱-۲. اولویت‌بندی نیازهای دیدبانی بسیج،

۱. منظور از حلقه‌های رصد، دسترسی به سطوح مختلف اطلاعات برای مثال گروه‌های علمی می‌توانند باز و بدون رمزگذاری صورت بگیرد. در حالی که پایش گروه‌های سیاسی و یا اداره‌های جاسوسی در حلقه‌های خاص انجام بگیرد.

۲. برگرفته از متن درسی دکتر مصطفی تقوی در کلاس درس «شیوه‌های آینده‌پژوهی» دانشگاه دفاع ملی، ۱۳۹۱.

- ۱-۳-۳. شناسایی و معرفی قابلیت‌ها و ظرفیت‌های بسیج برای دیدبانی،
- ۱-۳-۴. شناسایی و معرفی مهم‌ترین منابع دیدبانی بسیج،
- ۱-۳-۵. تعیین مناسب‌ترین شیوه دیدبانی در بسیج،
- ۱-۳-۶. ارائه الگوی مناسب دیدبانی در بسیج.

۱-۴. پرسش‌های تحقیق

- ۱-۴-۱. نیازهای پوشش محیط (دیدبانی بسیج) برای غلبه بر غافلگیری راهبردی کدامند؟
- ۱-۴-۲. اولویت نیازهای دیدبانی بسیج کدامند؟
- ۱-۴-۳. قابلیت‌ها و ظرفیت دیدبانی بسیج کدام است؟
- ۱-۴-۴. منابع دیدبانی بسیج کدامند؟
- ۱-۴-۵. مناسب‌ترین شیوه دیدبانی بسیج کدام است؟
- ۱-۴-۶. الگوی مناسب دیدبانی در بسیج کدام است؟

۱-۵. روش تحقیق

این تحقیق از نوع توصیفی و تحلیلی بوده که با رویکرد تلفیقی انجام شده است. برای نیازسنجی و اولویت‌بندی نیازهای تحقیقاتی چندین روش از جمله «روش تحلیل سلسله‌مراتبی، تحلیل درخت محدودیت، روش هزینه-فایده، طرح‌نویسی (سناریونویسی)، روش پیمایشی و فن دلفی»، پیشنهاد شده است (فتحی و اجارگاہ، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۵۹). در این تحقیق به علت گستره دامنه متغیری و ابعاد موضوع از روش پیمایشی استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش، خبرگان آگاه به بسیج و همچنین کارشناسان داخل بسیج بوده است. برای گردآوری اطلاعات از روش پرسشنامه که در سطح ترتیبی و براساس

طیف لیکرت طراحی شد، استفاده گردیده است. برای اولویت‌بندی نیازهای دیدبانی در بسیج از آزمون‌های ناپارامتریک و آزمون رتبه‌ای فریدمن بهره گرفته شده است.

۲. مبانی نظری

۲-۱. پوشش محیط / محیطی

پوشش محیطی^۱، پایش^۲ و یا دیدبانی، واژه‌های هستند که در مورد گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در یک فرایند آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری توسط یک آینده‌پژوه و یا سازمان در مراحل سه‌گانه طرح‌ریزی، اجرا و یا ارزیابی راهبردی به‌کار می‌رود. این اصطلاح‌ها گاهی به یک معنی و گاهی با معانی متفاوت به‌کار برده می‌شود.^۳ نیتورسکو^۴، پوشش محیطی را به‌عنوان «نوعی رادار برای پوشش دنیا به صورت نظام‌مند و دریافت علائم کوچک و بزرگ و غیرمنتظره» تعریف کرده است (میرشاه ولایتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۰). همچنین آگویلار^۵ در مباحث مربوط به شیوه‌های گردآوری اطلاعات، پوشش را این‌گونه تعریف می‌کند: «گردآوری نظام‌مند اطلاعات خارجی به صورتی که دارای دو خاصیت باشند: اول، جریان اطلاعات تصادفی-نامنظم- به سازمان را کاهش دهد و دوم، یک هشدار اولیه نسبت به تغییر وضعیت بیرونی ایجاد کند» (قدیری، ۱۳۸۶: ۷).

1. Environmental Scanning

2. Monitoring

۳. در این مقاله ضمن پذیرش این تفاوت کلی که دایره مفهومی پوشش محیطی بازتر، وسیع‌تر و گسترده‌تر از پایش است؛ به‌گونه‌ای که در پوشش محیطی ممکن است تمامی عوامل موجود در محیط پیرامون نظام، رصد و شناسایی شود، در حالی که در پایش فقط عوامل و تغییراتی که اثرگذاری آن بر نظام تأیید اولیه می‌گیرد، ممکن است به صورت مستمر یا دوره‌ای پایش شود.

4. Nistorescu

5. Aguilar

کورتلی^۱، پوشش محیطی را به‌عنوان فرایند جست‌وجوی اطلاعاتی درباره روابط و اتفاقی‌های پیرامونی محیطی و دانش و آگاهی از مواردی تعریف می‌کند که به مدیریت عالی سازمان در تنظیم اقدام‌های آتی کمک می‌کند (میرشاه ولایتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۸)، بنابراین مهم‌ترین کاربرد پوشش محیطی، کشف فرایندهای نوظهور، رویدادها، روندها و روابط میان آنها و تغییرهای در حال وقوع است؛ به‌گونه‌ای که امکان آگاهی از فرصت‌ها، تهدیدها، نقاط قوت و ضعف محیط سازمان را برای مدیران سازمان فراهم می‌نماید. این محیط به تعبیر فاهی^۲ و نارایانان^۳ شامل سه سطح محیط کلان^۴ (اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست محیطی و سیاسی)^۵، محیط صنعت^۶ (سازمان‌های مرتبط) و محیط وظیفه‌ای^۷ (محیط خاص یک سازمان) می‌باشد (قدیری، ۱۳۸۶: ۱۳).

از آنجا که تعریف‌های ارائه شده برای پوشش و پایش محیطی تا حدود زیادی با تعریف‌ها و منظوره‌های اعلام شده برای دیدبانی همپوشانی دارد، در سالیان اخیر، کاربرد اصطلاح دیدبانی^۸ رایج‌تر شده است. منظور از دیدبانی، «فعالیتی مستمر است که ناظر بر مسئله‌ای معین و بر اساس شاخص‌هایی معین، عوامل و عناصر محیط داخلی و خارج سازمان را شناسایی می‌کند» (پدرام و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۲).

دیدبانی، به‌کارگیری مجموعه روش‌ها و فنونی برای شناسایی، گردآوری، ارزیابی و سازماندهی و به‌کارگیری اطلاعات در عمق‌بخشی به آینده‌پژوهی سازمان و برآورد آینده پیش‌روی سازمان است. خزایی در تعریف دیدبانی می‌نویسد: «دیدبانی، کشف ارتباط درونی اطلاعات محیطی در حوزه رویدادها و روندهایی است که می‌تواند به

1. Kourteli
2. Fahey
3. Narayanan
4. Macro Environment
5. Social, Technology, Economic, Environment and Policy (STEEP)
6. Industry Environment
7. Task Environment

۸. در ایران، آقای دکتر ملکی‌فر، واژه دیدبانی را یک اصطلاح بومی و مترادف سه مفهوم فوق به‌کار می‌برند و ما نیز در این مقاله به استناد ابتکار ایشان در ادامه، اصطلاح دیدبانی را به‌کار می‌بریم.

طور بالقوه بر جریان تصمیم‌گیری یک سازمان تأثیر بگذارد. اطلاعات حاصل از فرایند دیدبانی در اختیار مدیران و تصمیم‌گیران قرار گرفته و از آن به‌عنوان راهنمای مدیریت در برنامه‌های آینده استفاده می‌شود. همچنین از این اطلاعات برای ارزیابی نقاط قوت و ضعف یک سازمان در پاسخ به تهدیدهای خارجی و فرصت‌ها استفاده می‌شود؛ به بیان روشن‌تر، دیدبانی، روشی برای شناسایی، گردآوری و بررسی اطلاعات درباره عوامل مؤثر بر روی برنامه‌ها و تصمیم‌گیری‌هاست» (خزایی، ۱۳۸۸: ۳).

۲-۲. هدف‌های دیدبانی (پوش محیط)

از نظر وندل بل^۱، پوش، رویه‌ای روش‌شناختی است که با هدف ارزیابی رویدادهای در حال شکل‌گیری، همزمان با روی دادن یا در کوتاه‌ترین زمان ممکن پس از آن، انجام می‌پذیرد و آن را شامل بخش‌هایی از جمله پوش، آشکارسازی، تسری، ارزیابی، واکنش و ره‌گیری می‌داند (بل، ۱۳۹۲: ۵۰۷).

هدف پوش محیطی در درجه اول آن است که علایم ضعیف به‌منظور ارائه هشدار زودهنگام در مورد تغییرهای مهم در آینده را شناسایی کند، جست‌وجوی علائم و نشانه‌های رویدادها یا فرایندها در محیطی ویژه، برای مثال جست‌وجوی نشانه‌های توفانی شدید (بل، ۱۳۹۲: ۵۰۷). از جمله نتایج پوش محیطی می‌توان به «تقویت درک تبعات تغییر بر سازمان و کمک به پیش‌بینی و لحاظ کردن تغییرها در تصمیم‌گیری» اشاره کرد (میرشاه ولایتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۱).

کوتز^۲، هدف‌های پوش محیط را به صورت زیر بیان می‌کند:

(۱) شناسایی و آشکارسازی رویدادها و روندهای علمی، فنی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی که برای سازمان حائز اهمیت است،

1. Wendell Bell

2. Coates

(۲) تعیین فرصت‌ها و تهدیدهای بالقوه یا تغییرهای نهادی که به‌وسیله این روندها و رویدادها به وجود می‌آید،

(۳) ارتقای جهت‌گیری آینده‌نگر در تفکرهای مدیریت و کارکنان،

(۴) پیش‌آگاهی به مدیریت و کارکنان نسبت به رویدادهایی که باعث همگرایی، واگرایی، افزایش و یا کاهش سرعت در کنش‌ها و واکنش‌ها می‌شود (میرشاه ولایتی، ۱۳۹۱: ۲۱).
تحقق این هدف‌ها از طریق پوشش می‌تواند به کاهش عدم قطعیت‌ها، توسعه تجربیات و هوشمندی سازمانی، ارتقای آگاهی بافتی، امکان بهره‌گیری از فرصت‌ها و جلوگیری از غافلگیری سازمان کمک کند.

۳-۲. دیدبانی و کاربرد آن برای سازمان‌های پیچیده

مرور ادبیات دیدبانی نشان می‌دهد، بهره‌گیری از روش و فنون دیدبانی از نظر موضوع و گستره، سیر تکاملی داشته است؛ به‌گونه‌ای که با رشد شتابان صنعت، فناوری و فناوری‌های نوظهور، دیدبانی به‌ویژه در حوزه فناوری‌های فضایی، فناوری‌های زیستی، فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی به‌عنوان چارچوب غالب در فرایندهای برنامه‌ریزی راهبردی توجه مدیران، برنامه‌ریزان و آینده‌اندیشان را به خود جلب کرد. با تأسیس مراکز و برقراری سامانه‌های چندمنظوره دیدبانی، رصد، رهگیری و گردآوری داده با استفاده از کارسازهای (سرورهای) مرکزی رایانه‌ای و موتورهای جست‌وجوگر اینترنتی، ماهواره‌ها و شبکه‌های مخابراتی، نمونه برجسته پیچیدگی دیدبانی متکی بر فناوری‌های نوظهور در بسیاری از سازمان‌ها رایج شد.

در ادامه این روند، پویایی و پیچیدگی روزافزون نظام‌های اجتماعی-فنی و تأثیر چارچوب‌های شناختی هنجاری در خلق، پردازش و بهره‌گیری از فناوری، تأثیر ارزش‌ها و ایستارها و قالب‌های ذهنی در تفسیر و حتی کاربرد فناوری و ساختارهای اجتماعی، دامنه دیدبانی را فراتر از توجه به ظهور دوره‌های فناوری و تحولات قرن‌مدار

کشانده است. دیدبانی اجتماعی و توجه مستمر و مداوم به علائم ضعیف و هشدارهای اولیه تغییر برای جلوگیری از غافلگیری و پویایی بیشتر، انطباق‌پذیری و تحلیل غیرخطی، ضرورتی راهبردی است. با افزایش سرعت تحولات علمی و اجتماعی (کاهش فاصله زمانی ظهور یک فناوری نوظهور نسبت به فناوری پیش از خود) در این دوره، برخلاف دوره‌های پیش، تغییرها در حد و اندازه شگفتی‌سازها رخ نمی‌دهد، بلکه تغییرها در یک بستر آرام و مبتنی بر علائم ضعیف در یک فرایند مستمر رخ می‌نماید؛ به گونه‌ای که غافلگیری بسیار خاموش و آرام صورت می‌گیرد؛ به‌ویژه زمانی که این تغییرها از نوع فرهنگی و اجتماعی است. این موضوع در سازمان‌های نسل سوم که بر دانایی و تحلیل‌های کیفی استوارند، بیش از پیش مورد تأکید است. منظور از دانایی، فقط دانایی فنی نیست، بلکه دانایی مبتنی بر تفکر، بصیرت و حکمت است. از میان جامعه‌شناسان آینده‌نگر، هابرماس و گلدنر^۱ کسانی بودند که نقش بنیادینی برای آگاهی انسان نسبت به عوامل مادی، در درک آینده قائل شدند. آنان بر این باورند که چارچوب‌های جدید اغلب معطوف به آینده است، پس «تأثیر تفکر» بر مسیر آینده جهان را روشن می‌کند و به موازات آن، تأثیر متقابل امور مادی را بر چگونگی تفکر روشن می‌کند. بر همین قاعده، آنها به حلقه‌های بازخورد^۲ حساسیت زیادی نشان دادند و توانستند تلاش‌هایی را که می‌خواهد جامعه را به شکل یک «ماشین محض» با قواعد جبری، ساده و مشخصی تصویر کند، «باطل» نمایند (اسلاتر و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۷).

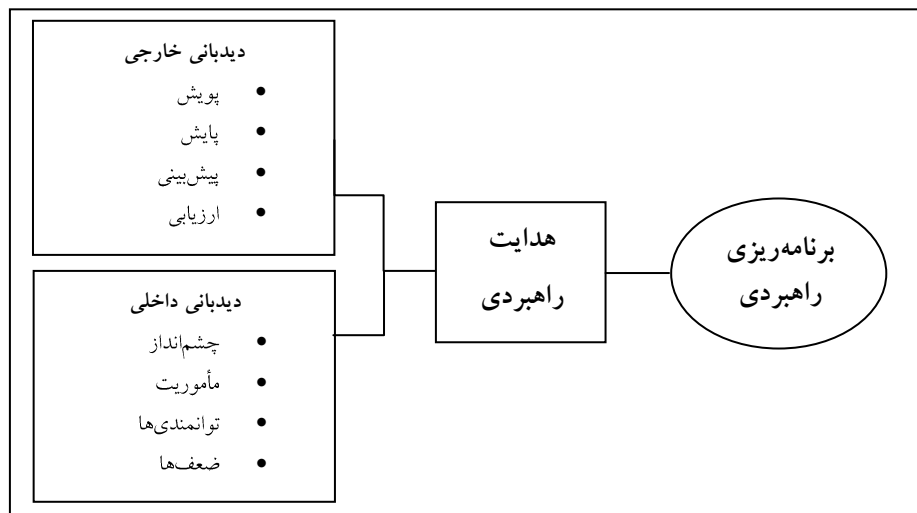
دیدبانی، دانش کسب اطلاعات و استفاده از آن در حوادث، گرایش‌ها و روابط در محیط خارجی یک سازمان است؛ دانشی که در برنامه‌ریزی سازمان و روال آینده آن به مدیریت کمک خواهد کرد. سازمان‌ها به دیدبانی می‌پردازند تا نیروهای خارجی را که سبب تغییر می‌شوند، شناسایی کرده و پاسخ‌های مؤثری که موقعیت آنها را در آینده

1. Habermas & Gouldner

2. Feedback Loops

تأمین کرده یا بهبود می‌بخشد، توسعه دهند. میزان توانایی یک سازمان برای سازگار شدن با محیط، بستگی به شناخت و تفسیر تغییرهای خارجی دارد که در حال وقوع هستند، دیدبانی در حقیقت، شکلی مقدماتی از یادگیری زمان است (Choo, 1999: 3). ردیابی مستمر رخدادهای محتمل در آینده از مهم‌ترین فرایندهای آینده‌پژوهی است. برجسته‌ترین نقش دیدبانی را می‌توان در برنامه‌ریزی راهبردی در سازمان‌ها ردیابی کرد.

شکل شماره ۱. الگوی نقش دیدبانی در برنامه‌ریزی راهبردی

خزایی، ۱۳۸۴: ۴

دیدبانی خارجی بر شناسایی و تحلیل محیط بیرونی و فضای حاکم بر سازمان (مرتبط و مربوط) و تحلیل اثر متقابل عوامل بیرونی بر سازمان تمرکز دارد و دیدبانی درونی بر شناسایی و تحلیل اصول، ارزش‌ها، ویژگی‌ها و قابلیت‌های سازمان تمرکز دارد. دیدبانی در حوزه پدیده‌های اجتماعی و کلان نیز کاربرد زیادی دارد. تقوی عمده ترین کاربردهای دیدبانی را در آینده‌پژوهی مسائل اجتماعی این‌گونه بیان می‌کند (تقوی، ۱۳۹۱/۹/۲۷):

- (۱) دیدبانی، پیش‌نیاز روش‌های مهم آینده‌پژوهی است؛ به عبارتی در صورت عدم دیدبانی، تمامی روش‌های آینده‌پژوهی کارایی خود را از دست می‌دهند،
- (۲) آزمون پابرجایی روند، یکی از کاربردهای دیدبانی است؛ در حقیقت دیدبانی، پاسخی است به این پرسش که آیا روند موجود به قوت خود باقی یا رو به افول است،
- (۳) اطلاع از تولید روندهای جدید و تلاقی روندهای دیگر،
- (۴) اخطار در مورد پدیده‌های نوظهور،
- (۵) اخطار در مورد قدرت گرفتن یا رو به افول بودن برخی طرح‌ها (سناریوها)،
- (۶) بازخورد گرفتن از اجرای طرح‌ها و تجویزهای آینده‌پژوهی، در راستای بهبود و اصلاح تجویزهای آینده‌پژوهی،
- (۷) کمک به تحلیل‌پذیر کردن محیط؛ محیط‌های اجتماعی به‌علت پیچیدگی به سختی تحلیل می‌شوند، پس دیدبانی رصد چارچوب‌ها بوده و با کشف علائم ضعیف و پیچیدگی‌ها، توان تحلیل پژوهشگران را در تحلیل محیط‌های پیچیده اجتماعی افزایش می‌دهد.

۲-۴. منابع دیدبانی

گسترده‌گی و تنوع پوشش قشری بسیج این امکان را فراهم نموده که بتواند از انواع فنون پوشش محیطی مانند «جست‌وجو در پایگاه داده‌ها و وب، بررسی ادبیات، راه‌اندازی نشست متخصصان و یا مصاحبه با افراد کلیدی و شناخته‌شده، استفاده نماید. ملکی‌فر، «روزنامه‌ها، مجله‌های عمومی و تخصصی، گزارش‌های علمی، کالانما (کاتالوگ‌ها) و دفترک‌ها (بروشورها)، آگاهی‌های تبلیغاتی، شبکه‌های مختلف ماهواره‌ای، صدا و سیما و به‌ویژه اینترنت» را مهم‌ترین منابع دیدبانی می‌داند. افزون بر این موارد، جاسوسی صنعتی را در حوزه‌های خاص مانند صنایع و فناوری‌های برتر مهم می‌داند (ملکی‌فر، ۱۳۸۵: ۹).

سایر محققان این حوزه، مهم‌ترین منابع دیدبانی را مواردی مانند «خبرگان، وقایع و رخدادها، نظرسنجی‌ها، پرسشنامه، تمرکز گروه‌ها (فوکس‌گروپ)، انجمن‌باز» برمی‌شمارند (تقوی، ۱۳۹۱/۹/۲۷).

در کنار روش‌های مبتنی بر ابزارهای فناورانه، شرکت در همایش‌ها و جشنواره‌ها، نمایشگاه‌های تخصصی، اعزام دانشجویان به خارج، شرکت در مراسم سوگواری و شادی، گردش علمی، تعامل و ارتباط‌های چهره به چهره، مراوده‌های فرهنگی، مسافرت و مشاهده مستقیم، مشاهده مشارکتی، مباحثه و گفت‌وگو، تغییر الگوهای زیستی، تمرکز بر رفتار و گفتار رهبران اجتماعی، مسئولان و بزرگان اقوام و ملت‌ها و گروه‌های مرجع و... روش‌هایی هستند که می‌توانند با تکیه بر عامل انسانی، اطلاعات گسترده و زیادی را در اختیار تصمیم‌سازان اجتماعی قرار دهد.

دیدبانی اجتماعی می‌تواند بر شاخص‌های چهارگانه در روند پوشش محیطی متمرکز

شود:

- (۱) علائم فردی (که ممکن است تغییرها را نشان دهند)،
- (۲) وقایع برجسته (رویدادهای دوره‌های زندگی)،
- (۳) پیش‌بینی‌های کارشناسان،
- (۴) توصیف آماری.

۲-۵. انواع دیدبانی

دیدبانی به‌عنوان یکی از شیوه‌های راهبردی و مطمئن در گردآوری اطلاعات، ارتباط نزدیکی با هدف و میزان انتظار از اطلاعات برای مشاهده‌گر دارد. بر همین اساس در یک دسته‌بندی کلی می‌توان انواع شیوه‌ها و اشکال دیدبانی را به چهار دسته کلی تقسیم کرد (خزایی، ۱۳۸۴):

(۱) مشاهده غیرمستقیم^۱،

(۲) مشاهده مشروط^۲،

(۳) جست و جوی غیرنظام یافته^۳ (نامنظم و غیررسمی)،

(۴) جست و جوی نظام یافته^۴ (منظم و رسمی).

تقوی نیز دو شیوه دیدبانی آزاد، باز و هدایت نشده (بدون نظریه) و دیدبانی هدایت شده و منظم (نظریه بار) را در دیدبانی مسائل اجتماعی طرح می نماید (تقوی، ۱۳۸۹: ۱۴). از میان الگوهای معرفی شده برای دیدبانی (خزایی، ۱۳۸۴) می توان الگوی «روش علمی دیدبانی» با اندکی اصلاح و تعدیل و متناسب سازی با شرایط بسیج (که در الگوی پیشنهادی منعکس شده است) در طراحی و تعریف فرایند دیدبانی بسیج مورد توجه باشد.^۵

۲-۶. دیدبانی، راهکاری برای تحلیل پذیرکردن موضوع های پیچیده

برخی از مهم ترین راهکارهای تحلیل پذیرکردن موضوع های پیچیده و تشخیص و تبیین آن - به عنوان یک مصداق واقعی دیدبانی - می تواند به شکل های زیر باشد:

(۱) مشاهده آزاد و استقرای موارد زیاد و مکرر (تکثرگرایی در مشاهده)،

(۲) توجه و تقویت علائم ضعیف از طریق تعامل و کنش مؤثر با آنها (واقعیت) برای درک پیچیدگی و ظرفیت های ظهور^۶،

1. Undirected Viewing
2. Conditioned Viewing
3. Informal Seaching
4. Formal Seaching

۵. فرایند و فعالیت های این الگو عبارتند از: تعریف مسئله، بسط فرضیه (برانگاشت)، گردآوری داده ها، وجین و ساماندهی داده ها، تحلیل داده های ناب شده، آماده سازی یافته ها و گزینش بهترین روش ها، آماده سازی طرح گزارش، بازبینی و تأیید نهایی، ارسال و ارائه گزارش، ارسال نسخه برای کاربران.

۶. تنها راه غلبه بر پیچیدگی و عدم قطعیت در این حوزه، توجه به علائم ضعیف است. علائم ضعیف، کیفی هستند که برای درک آنها باید به تقویت این علائم پرداخت. فرایند تقویت کننده علائم ضعیف به ارزیابی توان آنها جهت ایجاد تغییر در یک نظام پیچیده انطباق پذیر می پردازد. این روش، موجب پیشگیری از غفلت زدگی در آینده می شود (هریس، ۱۳۸۵: ۳).

- (۳) تمرکز بر پیچیدگی‌ها، توجه به نقدها و انتقادهای حاشیه‌چارچوب‌های حاکم (اعوجاج چارچوب‌ها)،
- (۴) اجازه طرح فرضیه، نظریه‌ها و حدس‌های مکرر و آزمون‌های متعدد آنها،
- (۵) اجازه ظهور «برنامه‌های علمی تحقیقاتی» متعدد و بروز استعدادها و ظرفیت‌های ایده‌های بدیل و جایگزین،
- (۶) امکان پافشاری و حفاظت از نظریه کانونی،
- (۷) نفوذ به لایه‌های درونی واقعیت و کشف سازوکار درونی آنها، پیش‌فرض‌های نظری، پیشران‌های افسانه‌ای و نظام‌های نظری توجیه‌کننده.
- (۸) تلاش برای شناخت و تحلیل چارچوب‌های شناختی - هنجاری بازیگران در دو طیف خودی و رقیب.
- این نوع اقدام‌ها، زمانی ممکن است که ابتدا حجم مناسبی از اطلاعات دست اول و ناب را از واقعیت اجتماعی و متناسب با شرایط پدیده‌های اجتماعی مورد مطالعه، گردآوری کرد و سازمان داد. تشکیل نظام دیدبانی، مستلزم برداشتن چندین گام اساسی در قواره سازمانی است که می‌توان آن را در یازده گام به شرح زیر برشمرد:
- گام اول؛ طرح ایده و یا نظریه کلان در مورد نیاز، اهمیت و ضرورت دیدبانی از سوی رهبر یا رهبران سازمان و یا اینکه در اسناد بالادستی سازمان، فلسفه وجودی، چشم‌انداز و... این موضوع، طرح و تعبیه شده باشد.
- گام دوم؛ طراحی سامانه (هدف‌ها، روش، ساختار و ابزارهای) دیدبانی در درون سازمان،

گام سوم؛ تشکیل شبکه دیدبانی متناسب با نیاز سازمان در اشکال مختلف مستمر و سازمان یافته^۱ (پیوسته)، متناوب^۲ (دوره‌ای) و ناپیوسته^۳ (در موقعیت‌های بحرانی و مسئله‌محور)،

گام چهارم؛ آموزش، تربیت و استخدام عوامل شبکه گردآوری اطلاعات (اعم از سخت‌افزاری و نرم‌افزاری)،

گام پنجم؛ فرایند اقدام و گردآوری اطلاعات در یکی از حالت‌های پیوسته، متناوب و یا موارد خاص (دوره‌ای / موردی)،

گام ششم؛ تشکیل بانک اطلاعات در دو حالت (نظام ذخیره و بازخوانی اطلاعات)،

گام هفتم؛ تشکیل گروه‌های واری و ارزیابی اطلاعات،

گام هشتم؛ طبقه‌بندی اطلاعات،

گام نهم؛ گزینش اطلاعات و گزارش به مقام‌های تصمیم‌ساز،

گام دهم؛ تصمیم‌سازی مدیریتی و ارائه راهکار،

گام یازدهم؛ نظام حفاظت از اطلاعات پشتیبان (نیروها، اسناد و شبکه‌ها و...).

از جمع‌بندی موارد یادشده می‌توان الگوی زیر را استنباط و پیشنهاد کرد:

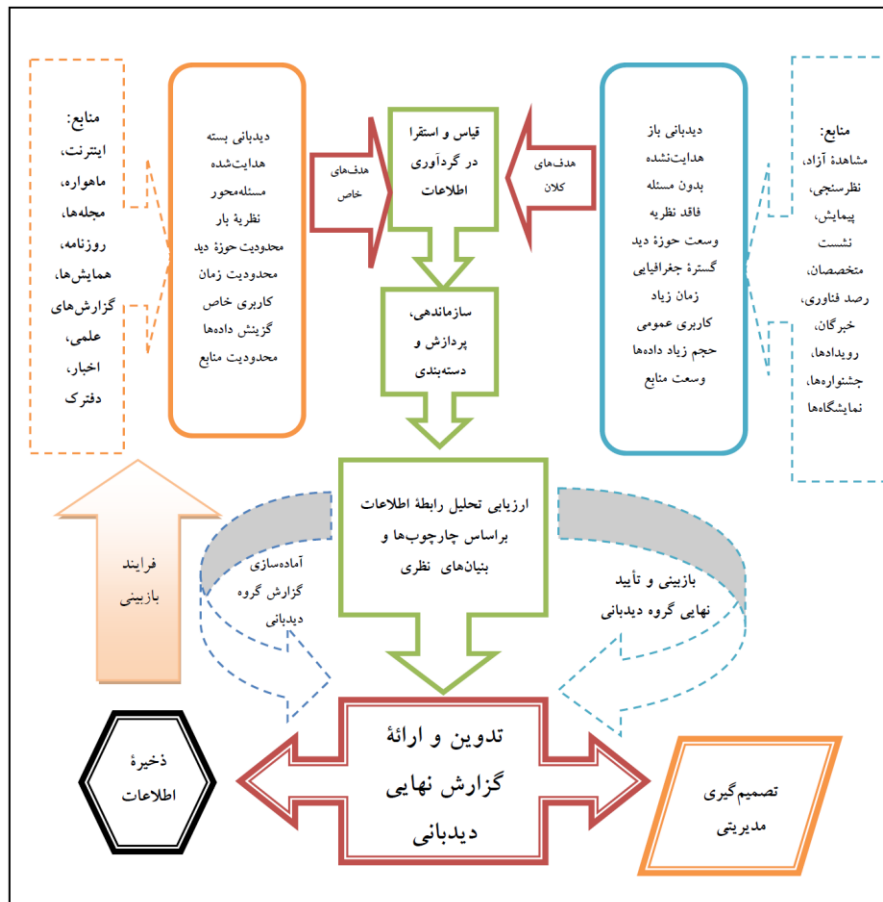
۱. نظام پوشش پیوسته (Continuous) دیدبانی فعال برای اطلاع‌رسانی نظام‌مند و مستمر فرایند برنامه‌ریزی راهبردی

۲. نظام‌های پوشش دوره‌ای، متناوب (Periodic) روزآمد سازی و کسب آمادگی برای چرخه جدید برنامه‌ریزی

۳. نظام‌های پوشش نامنظم (Irregular) مربوط به موقعیت بحران و نیاز سازمان بررسی مفروض‌های برنامه‌ای

(خزایی، ۱۳۸۴ و قدیری، ۱۳۸۶)

شکل شماره ۲. الگوی فرایند دیدبانی سازمانی

در کنار سازمان و ساختارهای مناسب طراحی شده برای دیدبانی در سازمان‌ها، باید یادآور شد که باوجود رشد شتابان کاربرد فناوری‌های سخت و نرم (فناوری‌های مناسب با قدرت نفوذ، دقت و سرعت در ثبت و ضبط داده‌ها به صورت الکترونیکی و...)، نمی‌توان از عامل انسانی به‌عنوان محور و کانون تمرکز دیدبانی غافل شد؛ عاملی که مزیت نسبی بسیج در موضوع دیدبانی محسوب می‌شود، پس در ادامه لازم است مفهوم و محیط راهبردی بسیج بازگو گردد.

۳. معنی و مفهوم بسیج

واژه بسیج، معادل موبیلیزیشن^۱ می‌باشد و در فرهنگ فارسی به معنی اسباب، تجهیزات، سازوکار و سازمان جنگی و ... به کار می‌رود (عمید، ۱۳۶۳: ۲۶۹). مراد از بسیج، این معنی محدود و لغوی نیست، بلکه بسیج، میراث گران‌بهای بنیانگذار جمهوری اسلامی، حضرت امام خمینی(ره) است که ناظر بر حضور و فعالیت داوطلبانه گروه زیادی از مردم، در قالب هسته‌ها و پایگاه‌های مقاومت برای انجام مأموریت‌های دفاعی، امنیتی، اجتماعی، فکری و فرهنگی می‌باشد. مقام معظم رهبری در تعریف بسیج می‌فرماید: «بسیج یعنی حضور بهترین و با نشاط‌ترین و با ایمان‌ترین نیروهای عظیم ملت در میدان‌هایی که برای منافع ملی، برای هدف‌های والا، کشورشان به آنها نیاز دارد... بسیج به معنی حضور و آمادگی در همان نقطه‌ای است که اسلام و قرآن و امام زمان (ارواحنا فداه) و این انقلاب مقدس، به آن نیازمند است... بسیج برای جوانان شورآفرین، برای دوستان امیدآفرین و برای دشمنان بیم‌آفرین است...». (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲)، بنابراین «بسیج، تشکلی مردمی، فراگیر و همه‌جانبه برای حضور و فعالیت در عرصه‌ها و میدان‌های مورد نیاز کشور و انقلاب اسلامی می‌باشد که با جذب، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری آحاد مردم از آمادگی لازم برای پاسخگویی به نیازهای پیش‌روی نظام اسلامی برخوردار است» (عبدالملکی، ۱۳۹۰: ۳۵).^۲

1. Mobilization

۲. براساس این تعریف، عمده‌ترین عرصه‌های فعالیت و کارکردهای بسیج، عبارتند از: کارکردهای دفاعی و امنیتی، علمی و فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و سازندگی، خدمات اجتماعی و مقابله با حوادث و سوانح غیرمترقبه و بحران‌ها که در نهایت، باید به کارآمدی نظام اسلامی در تحقق هدف‌ها و همچنین رفع تهدیدهای پیش‌روی انقلاب بینجامد.

۳-۱. رسالت بسیج

با توجه به بیانات و فرمایش‌های حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، سنجش توقع‌های نفع‌بران (مردم و کاربران) بسیج، مطلوبیت‌های اساسی بسیج در قالب بیانیه رسالت بسیج به این شرح، دسته‌بندی و ارائه شده است: «بسیج متشکل از نیروهای داوطلب مردمی، مؤمن، بصیر، خردمند، فداکار، غیرتمند، پرتلاش و عدالت‌خواه با آمادگی حضور در صحنه‌های مورد نیاز کشور و با سازمان‌یافتگی در همه اقشار، صنوف و متخصصان جامعه و مرتبط و متکی بر سازمان بسیج، پاسداری از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن و عمق‌بخشی به هدف‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی در داخل و رفع نیازمندی‌های نظام و کشور در زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، سازندگی، علمی و پژوهشی و فناوری، دفاعی و نظامی، اطلاعاتی و امنیتی» (نجفی، ۱۳۸۷: ۲۵۵-۲۵۴).

۳-۲. چشم‌انداز بسیج

«بسیج در افق چشم‌انداز بیست سال آینده، جنبشی سازمان‌یافته در تمامی اقشار، صنوف و متخصصان جامعه و توسعه‌یافته در سراسر کشور، تکیه‌گاه نظام اسلامی، تقویت‌کننده انسجام، همگرایی و اقتدار ملی، تحکیم‌بخش هویت دینی، ملی و انقلابی و مأمّن و الگوی آحاد مردم، به‌ویژه جوانان و نخبگان است، پرچمدار ارزش‌های اسلامی، پیشرو در ترویج گفتمان رهبری، حافظ انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی و الهام‌بخش برای نهضت‌های مردمی، اسلامی و ضداستکباری در جهان می‌باشد. بسیج در افق بیست ساله دارای ویژگی‌های زیر است:

(۱) آماده حضور و فعالیت مؤثر و با نشاط در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، اقتصادی و سازندگی، علمی و فناوری، دفاعی، امنیتی و اطلاعاتی،

(۲) برخوردار از تعامل و همکاری پویا، اثربخش و قانونمند با ارکان نظام، نیروهای مسلح و نهادهای کشور،

(۳) آکنده از نیروی انسانی، مؤمن، انقلابی، ایثارگر، فداکار و توانمند،

(۴) گسترده، فراگیر، جذاب و محبوب در میان مردم، مسئولان و جوانان،

(۵) برخوردار از فناوری و مجهز به دانش، تخصص و مهارت، متکی بر

زیرساخت و تجهیزات به روز و مطلوب (نجفی، ۱۳۸۷: ۲۵۶).

رسالت‌های چندگانه، تعدد و تنوع مأموریت محول و مورد انتظار از بسیج باعث

شده است که امروز بسیج دارای چندین راهبرد موضوعی به شرح زیر باشد:

(۱) راهبردهای حوزه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی،

(۲) راهبردهای حوزه اقتصادی و سازندگی،

(۳) راهبردهای حوزه دفاعی، امنیتی و اطلاعاتی،

(۴) راهبردهای حوزه پژوهش، علم و فناوری،

(۵) راهبردهای حوزه مدیریت و منابع انسانی،

(۶) راهبردهای حوزه منابع مادی و تجهیزات.

برآیند کلی این کارکردها، در اساسنامه و تشکیلات بسیج، سه مأموریت مشترک

متناسب با حوزه عملکردی و تناسب موضوعی به رده‌ها و ارکان بسیج ابلاغ و عملیاتی

شده است که عبارتند از:

(۱) جذب، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری نیروهای داوطلب مردمی و تشکیل

بسیج ده‌ها میلیونی،

(۲) عمق‌بخشی داخلی، بصیرت‌افزایی و تقویت ایمان، معنویت و آمادگی بسیجیان،

(۳) مقابله با تهدید نرم دشمن، تهاجم فرهنگی و استحاله فرهنگی.

جدول شماره ۱. ظرفیت‌های دیدبانی موضوعی و وظیفه‌های در بسیج

فعالیت غالب	افشار بسیج
علمی، آموزشی و فرهنگی	بسیج دانش‌آموزی
علمی، آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، سیاسی	بسیج دانشجویی
علمی، آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، سیاسی	بسیج اساتید
علمی، تخصصی و فناوری و مدیریتی	بسیج مهندسين
علمی، آموزشی و فرهنگی و مدیریتی	بسیج فرهنگیان
فرهنگی، اخلاق، معنوی و سیاسی و اجتماعی	بسیج طلاب
سینمای دفاع مقدس و هنر انقلابی	بسیج هنرمندان
مدیریتی و خدمات و اجتماعی	بسیج کارمندان
تولید، توزیع و خدمات	بسیج کارگران
اقتصادی، مالی، خدمات تولید و توزیع	بسیج اصناف و بازاریان
حقوقی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی	بسیج حقوقدانان و وکلا
اخلاقی، معنویت و ایدئولوژی و فرهنگی	بسیج مداحان
علمی، درمانی و اجتماعی	بسیج پزشکان پرستاران
نشاط، شادابی فراغت و ورزش	بسیج ورزشکاران
تربیتی، فرهنگی و اجتماعی، عفاف و حجاب	بسیج جامعه زنان
معنویت، انسجام اجتماعی، نظم و امنیت	بسیج محلات و مساجد
تولید، کشاورزی و امنیت	بسیج عشایری
تولید، کشاورزی و امنیت	بسیج روستایی
فرهنگی، سیاسی و اجتماعی و اطلاعاتی	بسیج رسانه و روزنامه‌نگاران
عمران، آبادانی و خدمات‌رسانی، اجتماعی	بسیج سازندگی

۳-۳. ظرفیت‌های بسیج برای دیدبانی امور اجتماعی

عملکرد مطلوب بسیج در دفاع مقدس، درک شرایط فرهنگی و اجتماعی، عمق فلسفه وجودی و رسالت اساسی بسیج در دفاع از انقلاب اسلامی در سه دهه گذشته باعث شده است که بسیج از یک واحد مقاومت مردمی در درون نهاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به یک نهاد پویا، گسترده و شبکه‌ای در سراسر کشور

تبدیل شود؛ به گونه‌ای که بسیج امروز در قالب بیست قشر تخصصی و در بستر هزاران حوزه و پایگاه مقاومت بسیج، بالغ بر میلیون‌ها نفر عضو افتخاری و داوطلب را در سراسر کشور جذب، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری نماید. این توزیع فراگیر و شبکه‌ای، ویژگی نهادی/ اجتماعی به بسیج داده است، بنابراین بسیج را می‌توان به‌عنوان یک نهاد اجتماعی با دو ویژگی رسمی مرتبط با حاکمیت اجتماعی (سازمانی) و غیررسمی مرتبط با آحاد مردم و توده‌های اجتماعی (تشکلی) مورد بررسی قرار داد.

مروری بر ویژگی‌های منحصر به فرد بسیج نشان می‌دهد، در کنار اهمیت رسالت بسیج که دیدبانی و رصد عمومی و تخصصی را برای پاسخگویی به انتظارات رهبری و نیازهای کشور ضروری می‌سازد، تنوع اجتماعی و قشری، تعلق تخصصی، گستره جغرافیایی و توزیع شبکه‌ای بسیج در سراسر کشور می‌تواند مهم‌ترین مزیت نسبی بسیج در دیدبانی باشد. این دو عامل، اهمیت دیدبانی بسیج را فراتر از یک سازمان طرح و بازگو می‌کند که دارای دو وجه کلی است:

وجه اول؛ دیدبانی، پاسخی است برای التزام عملی بسیج در تحقق رسالت اصلی خود که همان حفظ نظام و دستاوردهای انقلاب اسلامی می‌باشد. در این جایگاه، بسیج در طرح‌ریزی راهبردی و راهیابی راهبردی، نیازمند دیدبانی تخصصی و عمومی می‌باشد.

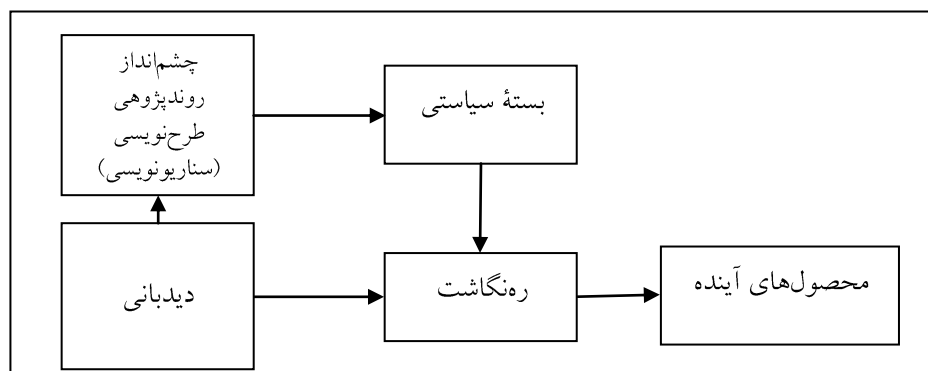
بسیاری از آینده‌پژوهان در این زمینه، قائل به شناخت روندهای در حال وقوع و تأثیر آن در آینده‌نگاری هستند. ریچارد اسلاتر^۱ و همکاران، ردگیری را یکی از روش در حال رواج در آینده‌پژوهی می‌داند و می‌نویسد: این روش عبارت است از فرایند ارزیابی حوادث در حین وقوع و برآورد یا پیش‌بینی فوری آنها در آینده، ردگیری به معنی گردآوری پیوسته داده‌ها در حین وقوع (رویدادها) و تحلیل آنهاست که متضمن

نتیجه‌گیری و برآورد فوری وضعیت آینده باشد (اسلاتر و همکاران، ۱۳۹۰). این روش شامل اقدام‌های زیر است:

- (۱) پوشش (به معنی جست‌وجوی علائم و پیام‌ها در محیط کار)،
- (۲) شناسایی فوری روند اطلاعات مربوط و برآورد آنها،
- (۳) اصلاح روندها و برآورد آنها در حین دریافت مستمر علائم،
- (۴) چنانچه برآوردها پایین‌تر یا بالاتر از سطح خاصی باشد، اغلب در این گونه موارد، واکنش لازم از طریق اقدام خاصی انجام می‌شود که برای تغییر نسبت روندها طراحی می‌شود (اسلاتر و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۹).

در این مرحله، دیدبانی به‌عنوان یکی از روش‌هایی که در فرایند آینده‌پژوهی سازمانی ممکن است به کار رود، مورد استفاده است و می‌تواند مطابق الگوی زیر باشد:

شکل شماره ۳. الگوی جایگاه دیدبانی در فرایند آینده‌پژوهی سازمانی

تقوی، ۱۳۸۹: ۲۱

وجه دوم؛ فرایند دیدبانی، می‌تواند در ارزیابی راهبردی کشف، آسیب‌ها، موانع، چالش‌ها و تنگناهای تحقق رسالت و چشم‌انداز در سطوح خارجی و داخلی بهره‌مند گردد. کشف علائم ضعیف می‌تواند یکی از مهم‌ترین کاربردهای روش دیدبانی در این

مرحله باشد. علائم ضعیف، پیش‌قراولان و منادیان آینده هستند؛ آنها نشانه‌هایی از آینده هستند که در حالت عادی و بدون اعمال توجه فوق‌العاده، قابل رؤیت و رصد نیستند (هریس، ۱۳۸۵: ۱). در فرایند دیدبانی، هم داده‌ها، اطلاعات، عوامل و متغیرهای تسهیل‌کننده داخلی مورد توجه هستند و هم عوامل و شرایط تهدیدکننده که می‌توانند موانع تحقق چشم‌انداز، راهبرد و مأموریت شوند و باید مورد رصد قرار بگیرد. اسلاتر، پوش محیطی را روش‌شناسی مبتنی بر فصل مشترک آینده‌نگاری و راهبرد بر می‌شمارد که به طور نظام‌مند معیارهای مرتبطی را ارائه داده و به این ترتیب، ذهن انسان را برای تمیز اطلاعات، دانش و بصیرت از مجموعه وسیعی از «علائمی» آماده می‌سازد که روزانه در حال رخ دادن هستند (میرشاه ولایتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۸).

این نگاه راهبردی به استقرار نظام، رصد روندها و رویدادهای نوظهور را یادآوری می‌نماید، برخی از مهم‌ترین دلایل استقرار نظام دیدبانی را می‌توان این‌گونه بازگو کرد (منزوی، ۱۳۸۸: ۸):

- (۱) دریافت هشدارهای اولیه؛ دیدبانی رویدادها و روندها برای کشف فرصت‌ها و تهدیدهای درحال ظهور،
- (۲) اطمینان‌بخشی؛ آگاهی‌یافتن از گرایش‌ها و روندها،
- (۳) پیروزی در محیط رقابت؛ مشاهده و رصد پیش‌دستانه تحولات، به‌منظور فراهم‌سازی زمان کافی برای واکنش‌های مناسب و حضور در عرصه‌های جدید رقابت،
- (۴) حضور در کانون روندها؛ تجزیه و تحلیل روندها و جزییات آنها، به‌منظور فراهم‌سازی امکان تشخیص و شناسایی تحولات مهم از رخدادهای بی‌اثر و زودگذر،
- (۵) کشف و شناسایی عوامل تأثیر در حوزه‌های تخصصی؛ شناسایی عوامل مؤثر بر هدف‌ها، متوازن‌سازی هدف‌ها در مواجهه با آینده محتمل،

(۶) کشف دورنمایی از آینده؛ روندها و رویدادها، عصاره‌هایی از آینده‌های بالقوه هستند. دیدبانی رویدادها و روندها، طرحی از آینده را در مقابل چشمان افراد به تصویر می‌کشد. می‌توان در گام بعدی این روندهای تازه را به فرصت‌های طلایی تبدیل کرد.

(۷) آمادگی برای ورود به آینده؛ دیدبانی، مهم‌ترین ابزار آماده‌سازی افراد و جوامع برای وارد شدن به دنیای فرداست.

لازمه این کار، درک ماهیت بسیج به‌عنوان یک سامانه اجتماعی پیچیده است که در ادامه، ارتباط آن توضیح داده می‌شود.

۳-۴. بسیج به‌مثابه یک نظام اجتماعی پیچیده

بسیج به‌عنوان یک نظام اجتماعی و سامانه‌ای که هرگاه نظام اجتماعی با یک خلأ کارکردی مواجه شود، باید آن کارکرد را ایفا نماید، نمی‌تواند از رهگیری روندها، علائم ضعیف و کوچک تغییر غافل باشد؛ به عبارتی، باید بتواند با برآورد بسیار دقیق در جایگاه یک بخش و یا همه بخش‌ها به سرعت و دقت عمل نماید، پس بسیج از نظام پیچیده و انطباق‌پذیری برخوردار است. درک بسیج به‌عنوان یک نظام پیچیده و انطباق‌پذیر مستلزم به‌کارگیری شیوه‌های نوین و دقیق برای رصد کردن و پیش‌بینی تغییرهای فراروی آن است. مهم‌ترین ویژگی نظام‌های پیچیده و انطباق‌پذیر در ارتباط با توجه و تمرکز بر علائم ضعیف تغییر عبارتند از:

(۱) حساسیت شدید به شرایط اولیه و تغییرهای کوچک. از دیدگاه مورنز^۱، انسان قرن بیست و یکم باید بیاموزد که علائم ضعیف را تشخیص دهد و به آنها توجه کند، تشخیص علائم، سخت‌تر از پیش‌بینی آنهاست (هریس، ۱۳۸۵: ۳).

(۲) انطباق‌پذیری؛ در درون هر نظام پیچیده انطباق‌پذیر، شبکه‌ای در هم تنیده از سازوکارهای بازخورد خطی و غیرخطی وجود دارد که آن را قادر می‌سازد خود را با شرایط جدید انطباق‌پذیر کند.

(۳) تأثیرپذیری از فرایندهای قطعی؛ نظام‌های پیچیده انطباق‌پذیر تحت تأثیر فرایندهای قطعی نه رویدادهای تصادفی به پیش می‌روند و فعالیت‌های هدفمند انسان به آنها شکل می‌دهد؛ به گونه‌ای که به نظر می‌رسد تمایل به نظم در آنها وجود دارد (هریس، ۱۳۸۵: ۳).

(۴) تمایل به تفاوت و تنوع بسیار زیاد، تفاوت در تعداد اجزای درگیر نظام، ترکیب آنها، چگونگی بر هم کنش آنها با یکدیگر در حلقه‌های بازخوردی و راه‌های انطباق‌پذیری آنها با شرایط جدید، در نهایت به پیچیدگی سرسام‌آور آنها می‌انجامد (هریس، ۱۳۸۵: ۳).

(۵) رفتارهای غیرخطی؛ از آنجا که نظام‌های پیچیده، بسیار انطباق‌پذیر هستند، اجزای آنها پیوسته تغییر می‌کنند و به کنش‌ها و پاسخ‌های اجزای دیگر واکنش نشان می‌دهد. نمونه انتخابات و چگونگی بر هم کنش آنها و تعیین جهت بسیج، نمونه‌ای از آمادگی برای درک تغییرهای غیرخطی در جامعه‌ای است که بسیج می‌خواهد رسالت خود را محقق نماید.

مسائل پیرامون بسیج، به‌عنوان موضوع‌های پیچیده و چندلایه، مستلزم درک عمیق هستند. تقوی، در مورد ماهیت پیچیده و لایه‌های واقعیت اجتماعی و کشف آن با فرایند دیدبانی یادآوری می‌نماید: واقعیت‌های اجتماعی پیچیده، لایه‌به‌لایه، عمیق، چندبُعدی و مربوط به هم هستند، زمانی که پدیده را نامگذاری کرده و از پدیده‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی یاد می‌شود، نباید فراموش کرد، اینها در هم تنیده‌اند و نمی‌توان آنها را از یکدیگر جدا کرد. عمق حیطه‌ها به معنای لایه‌به‌لایه بودن مسائل اجتماعی است. در حقیقت، واقعیت اجتماعی مانند یک کوه یخ است که قسمت کوچکی از آن بالاتر از آب قرار دارد. این نگاه لایه‌به‌لایه به واقعیت‌های اجتماعی به این معناست که این واقعیت‌ها از یک مجموعه

ساختارهای اجتماعی سرچشمه می‌گیرند (تقوی، ۱۳۹۱)، بنابراین دیدبان باید بتواند در دیدبانی اجتماعی به عمق حیطه و لایه‌های زیرین واقعیت اجتماعی پی ببرد و آن را کشف کند. تحقق این امر مستلزم اتخاذ رویکرد مناسب برای نیازسنجی و اولویت‌بندی فعالیت‌های دیدبانی است. اینکه دیدبانی به چه منظوری و چگونه باید انجام شود، مسئله‌ای است که باید در رویکردهای نیازسنجی علمی و پژوهشی مرتبط با دیدبانی به پاسخ آن دست یافت. باوجود تنوع رویکرد و امکان کاربرد هر کدام در بخش‌های مختلف بسیج، در این مطالعه از دو رویکرد غالب «رویکرد اداری-مدیریتی (رویکرد مبتنی بر مأموریت و تکلیف‌های سازمانی در حوزه‌های تخصصی و حرفه‌ای)» و «رویکرد آسیب‌شناسی و مسئله‌یابی (تعیین مسائل و چالش‌های آینده و پیش‌روی تحقق مأموریت‌های تخصصی و عمومی رده‌ها)» (فتحی اوجرگاه، ۱۳۸۷: ۱۸-۱۳)، در تعیین نیازهای دیدبانی و اولویت‌بندی آنها استفاده شده است.

۴. یافته‌های تحقیق

نتایج به دست آمده از بررسی میدانی و گردآوری داده‌ها و تحلیل اطلاعات به دست آمده از طریق مصاحبه و اجرای پرسشنامه در نمونه تحقیق^۱، در ۱۲ محور به شرح زیر تبیین و دسته‌بندی شده است:

۴-۱. میزان نیاز اقشار مختلف به فعالیت‌های دیدبانی و پوشش محیط

میزان نیاز اقشار مختلف بسیج به فعالیت‌های دیدبانی با ۹۷٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. تفاوت نظرات در خصوص اولویت اقشار یازده‌گانه، براساس نتایج آزمون

۱. از نظر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، بیشترین تعداد پاسخگویان در این تحقیق ۴۹٪ مدیران و مسئولان اقشار، ۳۵٪ مدیران و پژوهشگران علمی و تحقیقاتی، ۸۵٪ بالای ۱۰ سال سابقه خدمت، ۸۰٪ دارای تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر و ۸۰٪ نیز دارای تحصیلات در یکی از رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی بوده‌اند.

فریدمن ($\text{Chi-Square} = 137.754$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت اقدام به دیدبانی عبارتند از:

- (۱) قشر دانشجویی و محیط‌های دانشگاهی و مراکز مرتبط با این قشر،
- (۲) بسیج هنرمندان، رسانه‌ها و مطبوعات کشور،
- (۳) قشر محلات و مساجد و اماکن عمومی، کوی و برزن و فضاهای مرتبط با این قشر،
- (۴) اقشار متخصص پزشکان، مهندسان، استادان و معلمان و...
- (۵) قشر دانش‌آموزی و محیط مدارس و آموزشگاه‌های مرتبط با این قشر،
- (۶) قشر زنان و بانوان، محیط‌ها و تشکلهای مرتبط با این قشر،
- (۷) قشر کارمندی و محیط‌های اداری و نهادهای رسمی دولتی،
- (۸) قشر اصناف، محیط‌های تجاری و بازار،
- (۹) قشر کارگری و محیط‌های کارگری،
- (۱۰) قشر ورزشکار، فضاهای ورزشی و...
- (۱۱) قشر روستایی و عشایری و محیط‌های مرتبط با این قشر.

۲-۴. میزان نیاز اقشار مختلف به فعالیت‌های دیدبانی و پوشش محیط

میزان نیاز بسیج به فعالیت‌های دیدبانی در عرصه‌های مختلف با ۹۵/۵٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. تفاوت نظرات درخصوص اولویت عرصه‌های شانزده‌گانه، براساس نتایج آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 131.238$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت عرصه‌های مورد نیاز به دیدبانی عبارتند از:

- (۱) اطلاعاتی و عملیاتی و فعالیت احزاب و تشکلهای گروهی و سیاسی،
- (۲) اجتماعی، شبکه‌ها و تشکلهای اجتماعی، اقوام و گروه‌های مختلف،
- (۳) فرهنگ و هنر، رسانه‌ها، مطبوعات، سینما و شبکه‌های رسمی داخلی،

- (۴) سیاسی، انتخابات و رویدادهای سیاسی داخلی،
- (۵) شبکه‌های ماهواره‌ای، اینترنت و شبکه‌های خارجی،
- (۶) علم و فناوری،
- (۷) نظامی و دفاعی، ارزیابی و تحلیل توان و آمادگی دفاعی مجموعه‌های خودی و دشمن،
- (۸) تحولات و تغییرهای سیاسی جهانی و قدرت‌های بزرگ،
- (۹) اقتصادی، معیشت و تأمین زندگی و کالاهای اساسی و تحولات اشتغال و بیکاری،
- (۱۰) تحولات سیاسی منطقه خاورمیانه و جهان اسلام،
- (۱۱) سازندگی و محرومیت‌زدایی و عمرانی و توسعه اقتصادی و آبادانی مناطق محروم،
- (۱۲) صنعت و تجارت،
- (۱۳) خدمات بهداشتی - درمانی، دارو و تجهیزات پزشکی و...،
- (۱۴) حوادث غیرمترقبه و امداد و نجات و بلایایی طبیعی و...،
- (۱۵) کشاورزی و منابع طبیعی و محیط زیست و...،
- (۱۶) ورزش و فعالیت‌های ورزشی و تفریحی، باشگاه‌ها و فدراسیون‌های ورزش حرفه‌ای.

۳-۴. انواع فعالیت‌های دیدبانی و پوشش محیط

میزان نیاز به تمرکز بر فعالیت‌های دیدبانی دوازده‌گانه در حد «متوسط و بالاتر» می‌باشد. تفاوت نظرات در خصوص اولویت فعالیت‌های دوازده‌گانه، براساس نتایج آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 108.438$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت فعالیت‌های دیدبانی عبارتند از:

- (۱) شناسایی آسیب‌ها و چالش‌های پیش‌روی نظام و انقلاب اسلامی،
- (۲) رهگیری و رصد دیدگاه‌های رهبری و قوای سه‌گانه کشور،
- (۳) شناسایی آسیب‌ها و چالش‌های پیش‌روی بسیج،

- (۴) بررسی و تحلیل محیط‌های آشوبناک و با تغییرهای شدید،
- (۵) کشف و رصد روندهای نوظهور و پیگیری تحولات روند پدیده‌های مختلف،
- (۶) کشف پیشران‌ها و عوامل کلیدی تغییر و تحول،
- (۷) نیازهای مرتبط با مأموریت ابلاغی و رسمی،
- (۸) رصد رویدادها و حوادث روزمره،
- (۹) شناسایی علائم ضعیف و کم‌سوی تحولات و تغییرهای محیط داخلی و خارجی،
- (۱۰) رصد دیدگاه‌های رهبران و رؤسای کشورهای رقیب،
- (۱۱) کشف و رصد برهم‌کنشی روندها و رویدادها،
- (۱۲) کشف پایداری روندها.

۴-۴. موضوعیت و اولویت هدف‌های دیدبانی در بسیج

میزان موضوعیت و اولویت هدف‌های دیدبانی برای بسیج با ۹۴٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» می‌باشد. تفاوت نظرات در خصوص اولویت هدف‌های چهارگانه، براساس نتایج آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 11.250$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت هدف‌های دیدبانی عبارتند از:

- (۱) هوشیارسازی سازمانی،
- (۲) تعیین فرصت‌ها و تهدیدهای بالقوه یا تغییرهای نهادی،
- (۳) پیش‌آگاهی به مدیریت و کارکنان نسبت به رویدادها،
- (۴) شناسایی و آشکارسازی رویدادها و روندها.

۴-۵. کارکرد دیدبانی در مأموریت‌های بسیج

میزان کاربرد و کارکرد دیدبانی برای بسیج با ۹۷٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. تفاوت نظرات در خصوص اولویت کارکرد در مأموریت‌های بسیج بر اساس نتایج

آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 28.887$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت کاربردها دیدبانی عبارتند از:

- (۱) مقابله با تهدید نرم، تهاجم فرهنگی تهدیدها و توطئه‌های دشمن (مقابله)،
- (۲) عمق‌بخشی، بصیرت‌افزایی و تقویت روحیه و آمادگی (انسجام درونی)،
- (۳) جذب، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری بسیجیان (توسعه سازمانی).

۴-۶. رویکردهای مناسب بهره‌گیری از دیدبانی در بسیج

رویکردهای مناسب دیدبانی برای بسیج با ۹۴٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. تفاوت نظرات در خصوص اولویت رویکرد مناسب دیدبانی در بسیج، براساس نتایج آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 16.030$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت کاربرد رویکردها در دیدبانی عبارتند از:

- (۱) رویکرد مسئله‌یابی - آسیب‌شناسی و شناسایی چالش‌ها و تنگناهای اجرای مأموریت،
- (۲) رویکرد اداری و سازمانی، ساختاری - تقویت توان مأموریتی، طرح‌ریزی راهبردی.

۴-۷. میزان بهره‌گیری از منابع دیدبانی و اولویت به‌کارگیری منابع در تناسب با

توان اقشار بسیج

میزان بهره‌گیری از منابع دیدبانی برای بسیج با ۸۰٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. تفاوت نظرات در خصوص اولویت بهره‌گیری از منابع دیدبانی در اختیار بسیج، براساس نتایج آزمون فریدمن ($\text{Chi-Square} = 211.659$) از نظر آماری معنی‌دار است و ترتیب اولویت کاربرد منابع دیدبانی عبارتند از:

- (۱) مصاحبه با افراد کلیدی،
- (۲) نشست تخصصی و خبرگان،

- (۳) اینترنت، شبکه ماهواره‌ای و پیامکی،
- (۴) نظرسنجی و سنجش افکار،
- (۵) جست‌وجو در پایگاه داده‌ها - وب،
- (۶) مجله‌های تخصصی و علمی،
- (۷) گزارش‌های علمی و تحقیقاتی،
- (۸) روزنامه‌ها و مطبوعات،
- (۹) جلسه‌های احزاب و گروه‌های سیاسی،
- (۱۰) گردش علمی،
- (۱۱) همایش‌های علمی داخلی و خارجی،
- (۱۲) مرور ادبیات،
- (۱۳) نمایشگاه و جشنواره،
- (۱۴) اعزام دانشجوی به خارج و جذب دانشجویان سایر کشورها،
- (۱۵) استفاده از مهاجران و نیروهای خارجی،
- (۱۶) گردشگران و مدخل‌های ورود و خروج مسافران خارجی،
- (۱۷) مسافرت خارجی و تبادل هیئت‌های کارشناسی،
- (۱۸) کالانما (کاتالوگ)، دفترک (بروشور) و آگاهی تبلیغاتی،
- (۱۹) به‌کارگیری نیروهای جداشده و بازنشسته سایر کشورها.

۴-۸. ضرورت دیدبانی در بسیج

جدول شماره ۲. توزیع میزان ضرورت فعالیت‌های دیدبانی در بسیج

درصد	میزان ضرورت
۳	متوسط و کمتر
۳۷/۳	زیاد
۵۹/۷	خیلی زیاد
۱۰۰	جمع

میزان ضرورت دیدبانی در بسیج با ۹۷٪ درصد در حد «زیاد و خیلی زیاد» و ۳٪ نیز متوسط و کمتر می‌باشد.

۴-۹. مناسب‌ترین شیوه‌های دیدبانی در بسیج

جدول شماره ۳. توزیع مناسب‌ترین شیوه دیدبانی در بسیج

درصد	شیوه‌های دیدبانی
۹۱	مستمر - دائمی
۶	متناوب - دوره‌ای
۳	موردی - گاهگاهی
۱۰۰	جمع

۹۱٪ از کل افراد مورد بررسی، دیدبانی «مستمر و دائمی» را مناسب‌ترین شیوه دیدبانی بیان کرده‌اند. ۶٪ دیدبانی «متناوب و دوره‌ای» را مناسب می‌دانند و ۳٪ نیز شیوه دیدبانی «موردی و گاهگاهی» را مناسب می‌دانند.

۴-۱۰. قابلیت و توان بالفعل بسیج برای دیدبانی در وضعیت موجود

مهم‌ترین قابلیت در اختیار بسیج برای دیدبانی در وضعیت کنونی و موجود به ترتیب عبارتند از:

جدول شماره ۴. توزیع قابلیت‌های بالفعل (وضعیت کنونی) دیدبانی بسیج

قابلیت بالفعل دیدبانی (اولویت‌ها)	میانگین رتبه اولویت (اولویت از ۱ تا ۳)
نیروی انسانی داوطلب و بسیجی	۱/۶۳ اول
ساختار و سازمان فراگیر و شبکه‌ای	۱/۸۴ دوم
ابزار و تجهیزات سازمانی و در اختیار بسیجیان	۲/۵۳ سوم

۴-۱۱. مهم ترین مزیت های بسیج برای دیدبانی

جدول شماره ۵. توزیع مزیت های بسیج در دیدبانی

میانگین رتبه	انحراف معیار	میانگین	مزیت های بسیج در دیدبانی
۲/۲۴	۰/۸۴۰۷۹	۴/۴۶۲۷	نیروی انسانی داوطلب
۲/۱۴	۰/۶۵۴۸۰	۴/۴۱۷۹	ساختار شبکه ای و سازمان فراگیر اقشاری
۱/۶۲	۰/۹۵۷۲۵	۳/۸۰۶۰	ابزار و تجهیزات سازمانی و در اختیار بسیجیان

در مجموع، میزان مزیت نسبی در اختیار بسیج برای دیدبانی با ۹۷٪ در حد «زیاد و خیلی زیاد» است. ترتیب این مزیت ها بر اساس آزمون رتبه ای فریدمن عبارتند از:

- (۱) نیروی انسانی داوطلب و بسیجی،
- (۲) ساختار و شبکه سازمانی فراگیر اقشاری،
- (۳) ابزار و تجهیزات سازمانی و در اختیار بسیجیان.

۴-۱۲. مناسب ترین شیوه و روش دیدبانی برحسب حجم و گستره گردآوری و

رصد اطلاعات برای بسیج

مناسب ترین شیوه دیدبانی در بسیج با توجه حجم و گستره اطلاعات مورد نیاز به ترتیب عبارتند از:

- (۱) دیدبانی بسته و هدایت شده براساس موارد معین و از پیش تعیین شده با ۷۳/۸٪
- (۲) دیدبانی باز و آزاد و هدایت نشده، گردآوری انواع و حجم گسترده ای از داده ها و اطلاعات اتفاق افتاده با ۲۶/۲٪.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

(۱) جمع‌بندی

پوشش از جمله فعالیت‌های متداول بشری است که برای هدایت هوشمندانه‌ی امور فردی و گروهی ضرورت دارد (بل، ۱۳۹۲: ۵۱۶). بسیج به‌عنوان یک سازمان پویا و منعطف نیازمند اشراف اطلاعاتی و هدایت هوشمندانه‌ی تحولات اجتماعی است؛ به‌عبارت دیگر نیازمند درک ماهیت و روند تحولاتی است که در سطح جامعه در حال وقوع و یا احتمال وقوع دارد. بسیج برای مدیریت تحولات اجتماعی و آمادگی مقابله پیشدستانه با سطح پیشرفته‌ای از فتنه‌ها باید بتواند علائم ضعیف، روندها و پشران‌های تغییر را به صورت جامع، منسجم، مستمر و هوشمندانه در یک فرایند علمی رصد و تحلیل نماید. همان‌گونه که از جدول شماره ۱ پیداست، این ظرفیت از حیث کمی و به‌عنوان زیرساخت دیدبانی مستمر، پویا و پیوسته برای رصد کردن تمامی علائم ضعیف و شناخت نسبت و ارتباط آن با سایر تغییرهای موضوعی - به کمک تنوع و تفکیک قشری و تخصصی - برای بسیج فراهم است، اما نکته اصلی این مقاله آن است که بسیج با وجود دارا بودن این ظرفیت اجتماعی، در وضعیت کنونی نظام دیدبانی منظم و مستمر ندارد، و در برخورد با نیازهای اطلاعاتی و تحولات محیط پیرامون و محیط‌شناسی به شیوه سنتی، محدود و مقطعی عمل می‌کند.

این مقاله با تبیین اهمیت و ضرورت دیدبانی در بسیج، با طرح ایده «دیدبانی اجتماعی» مبتنی بر توان نیروهای داوطلب، بر ضرورت راه‌اندازی یک سامانه دیدبانی در بسیج تأکید دارد که ویژگی‌های زیر را داشته باشد:

(۱-۱) تعریف و تدقیق دیدبانی اجتماعی

برخلاف سازمان‌های تخصصی که نیازمند نظام دیدبانی حرفه‌ای هستند، ماهیت بسیج نشان می‌دهد که بسیج، نیازمند یک فرایند دیدبانی اجتماعی است. بر همین

اساس، می‌توان تعریف مفهومی از دیدبانی اجتماعی ارائه کرد: «دیدبانی اجتماعی، متناظر بر فعالیت جمعی و گسترده متکی بر توان و قابلیت‌های اعضای فعال (افراد) در ارکان و رده‌های بسیج است که بر محور یک شبکه سراسری (شبکه‌محور)، داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز نظام بسیج را بر اساس اولویت‌های از پیش تعیین‌شده، رصد و به مبادی مرتبط منعکس می‌نماید».

(۱-۲) تمرکز بر علائم ضعیف

تنها راه غلبه بر پیچیدگی و عدم قطعیت در این حوزه، توجه به علائم ضعیف است. علائم ضعیف، کیفی هستند و برای درک آنها باید به تقویت این علائم پرداخت. فرایند تقویت‌کننده علائم ضعیف به ارزیابی توان آنها جهت ایجاد تغییر در یک نظام پیچیده انطباق‌پذیر می‌پردازد، این روش موجب پیشگیری از غفلت‌زدگی در آینده می‌شود (هریس، ۱۳۸۵: ۳). همان‌گونه که از بند ۲ و ۳ یافته‌های تحقیق پیداست، بسیج در یک فضای پیچیده اجتماعی با ضرورت رصد در ۱۶ عرصه و انجام ۱۲ گونه فعالیت دیدبانی مواجه است، بنابراین کنش معنی‌دار بسیج در این حوزه، پیش از هر چیزی مستلزم گردآوری، دسته‌بندی و تحلیل اطلاعات برای امکان مدیریت و یا تصمیم‌گیری راهبردی در این فضای پیچیده است.

(۱-۳) مزیت‌ها و قابلیت‌های دیدبانی بسیج

همان‌گونه که از الگوی زیر پیداست، شبکه دیدبانی بسیج می‌تواند بر توانایی، ظرفیت و قابلیت‌های اقشار مختلف بسیج در موضوع‌های مختلف و بهره‌گیری از خدمات اختیاری و داوطلبی استوار گردد. از آنجا که سامانه‌های دیدبانی، سامانه‌های تخصصی و پُر هزینه‌ای هستند؛ به‌ویژه اگر بر نیروی انسانی استوار باشد، این قابلیت در بسیج وجود دارد که هر بسیجی داوطلب (مهندس بسیجی، پزشک، استاد، ورزشکار،

کارگر، بازاری، تاجر بسیجی و...) در حین اجرای وظایف رسمی خود در جامعه هدف، متناسب با حوزه تخصصی و فعالیت خود، مأموریت رصد و مشاهده، گردآوری، شناسایی، سازماندهی، تحلیل، ارزیابی و انعکاس یک علامت ضعیف را انجام داده و به سامانه مرکزی دیدبانی منتقل نماید.

همان‌گونه که از نتایج تحقیق هم پیداست، سه اولویت و مزیت بسیج برای دیدبانی در بسیج «نیروی انسانی داوطلب و بسیجی، ساختار و شبکه سازمانی فراگیر اشناری، ابزار و تجهیزات سازمانی و در اختیار بسیجیان» هستند. فراگیری و توزیع شبکه‌ای، تفکیک تخصصی، پراکندگی جغرافیایی و انگیزه و نشاط اعضای بسیج، توان زیادی را در این حوزه به بسیج می‌دهد که بتواند فراتر از سازمان مطبوع خود برای تمام ارکان و اجزای نظام اجتماعی، مأموریت دیدبانی را انجام دهد. یادآوری می‌گردد مهم‌ترین ویژگی منحصر به فرد این سامانه، داوطلبانه، اختیاری و شبکه‌ای بودن دیدبانی است؛ شبکه‌ای که زیرساخت آن با منظور و هدفی فراتر از دیدبانی فراهم شده است و همین موضوع می‌تواند مسئولیت، انگیزه و تمایل، شور و نشاط و همکاری در فعالیت دیدبانی را به ارمغان بیاورد، اما این سامانه در چه حوزه‌ای و برای پاسخگویی به کدام نیاز (درون نظامی یا برون نظامی) و به کدام اولویت و به چه شیوه‌ای و با کدام توان و ظرفیت باید انجام شود، مسئله‌ای است که نیازمند رویکرد نخبگی و خبرگان و نفع‌بران این موضوع است.

(۴-۱) شیوه‌های مناسب دیدبانی

با توجه به نیاز متنوع اطلاعاتی برای تصمیم در شرایط کلان و همچنین نیاز به قضاوت، تصمیم‌گیری تخصصی و تجویز در شرایط خاص، به نظر می‌رسد، بسیج به دو شیوه کلی «دیدبانی باز و هدایت‌نشده (نامنظم) و دیدبانی هدایت‌شده (منظم)» می‌تواند به دیدبانی بپردازد. در کنار این وضعیت، بسیج از نظر محیط، نیازمند پوشش و پایش هر

دو نوع محیط خارجی (اجتماعی) و محیط داخلی (سازمانی) خود می‌باشد. بر همین اساس، در منابع دیدبانی نیازمند هدایت، فعالیت رصد و بهره‌گیری از تمامی منابع اطلاعاتی در هر دو نوع محیط خود می‌باشد. از آنجا که هر سازمانی از جهت نیاز به اطلاعات قادر است به صورت مستمر و یا مقطعی (طول زمان) و موضوع (مسئله) یکی از شیوه‌های دیدبانی ناپیوسته، متناوب و یا پیوسته را اتخاذ کند، بسیج نیز می‌تواند متناسب با نیاز به رصد محیط بیرونی و داخلی خود یکی یا ترکیبی از این روش‌ها را انتخاب و به کار گیرد. نتایج به دست آمده از بررسی شیوه مناسب دیدبانی برای بسیج، دیدبانی «مستمر و دائمی» با ۹۱٪، دیدبانی «متناوب و دوره‌ای» با ۶٪ و دیدبانی «موردی و گاهگاهی» با ۳٪ به ترتیب اولویت مناسب‌ترین شیوه دیدبانی بیان شده است.

(۵-۱) ضرورت دیدبانی مستمر

ماهیت بسیج و انتظار رهبری و توقع‌های اجتماعی از آن نشان می‌دهد، با وجود کارآمدی اتخاذ شیوه دیدبانی پیوسته و مستمر، بسیج می‌تواند بر حسب مسائل و مشکل‌های پیش‌روی نظام به‌ویژه در مسائل امنیتی (اغتشاش‌ها، آشوب‌ها و بحران‌های اجتماعی، مسائل صنفی و قشری، حوادث غیرمترقبه، تهاجم فرهنگی، بحران‌های مدیریتی و مناقشه‌های انتخاباتی و مسائل مرزی و اقوام و...) که در جامعه ایجاد می‌شود از روش‌های ناپیوسته و متناوب نیز بهره‌مند شود، پس در ضرورت طراحی و راه‌اندازی شبکه دیدبانی در بسیج می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- (۱) بررسی همه‌جانبه و کارشناسانه،
- (۲) ایجاد حس مشارکت در ساخت فردا و گریز از انفعال،
- (۳) تصویرپردازی،
- (۴) تنوع و تکثر عوامل «اجتماعی، فنی، اقتصادی، زیست محیطی و سیاسی» تغییر،
- (۵) ایجاد حساسیت به محیط،

- (۶) توسعه یادگیری سازمانی،
 (۷) کاهش اختلاف‌نظرها و دستیابی به اجماع،
 (۸) زمینه‌سازی برای مدیریت دانش،
 (۹) انتقال درک تغییر به بخش‌های مختلف،
 (۱۰) ایجاد زمینه تعامل (خزایی، ۱۳۸۵: ۱۳).
- افزون بر موارد ده‌گانه که توسط خزایی ذیل ضرورت شبکه‌دیدبانی بیان شده است، می‌توان مولفه‌های چهارگانه زیر را به آن افزود:
- (۱) پویایی و انعطاف‌پذیری،
 (۲) غلبه بر غافلگیری و آمادگی رفتن به آینده،
 (۳) بهره‌گیری از توان داوطلبی و شبکه‌ای،
 (۴) مدیریت زمان.

(۶-۱) رعایت اولویت‌ها در دیدبانی

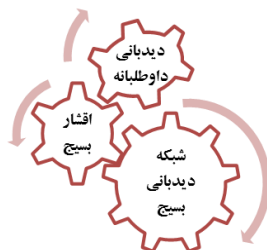
- همچنین نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، مناسب‌ترین رویکرد برای دیدبانی در بسیج به ترتیب دو رویکرد:
۱. مسئله‌یابی - آسیب‌شناسی و شناسایی چالش‌ها و تنگناهای اجرای مأموریت. (دیدبانی با این رویکرد در اولویت اول قرار دارد)،
 ۲. اداری و سازمانی، ساختاری - تقویت توان مأموریتی، طرح‌ریزی راهبردی (دیدبانی با این رویکرد در اولویت دوم قرار دارد).

(۷-۱) دیدبانی شبکه‌محور

شبکه دیدبانی عبارت است از «مجموعه‌ای از پایگاه‌های واقعی و مجازی که با روش‌های وظیفه‌گرا و رشته‌گرا بخش‌های مختلف و مؤلفه‌های موجد یک آینده را

بررسی و تحلیل می‌کنند» (خزایی، ۱۳۸۵: ۱۸). این تعریف از شبکه، با ساختار و بافت بسیج انطباق دارد؛ به گونه‌ای که در ساختار و تشکیلات کنونی بسیج برخی از رده‌ها وظیفه‌محور و برخی موضوعی و رشته‌ای و یا ترکیبی از هر دو هستند؛ برای مثال گروه‌های علمی مهندسی، زیست فناوری، کشاورزی، نانوفناوری و علوم اجتماعی، دفاعی و... رشته‌گرا هستند، در مقابل، بسیج محلی و مساجد، اداری، کارگری و... بیشتر وظیفه‌گرا محسوب می‌شوند.

شکل شماره ۴. الگوی چرخه دیدبانی در بسیج

به محض درک ضرورت دیدبانی در بسیج به صورت مستقل و یا در ارتباط با سایر شبکه‌های دیدبانی، فرایند دیدبانی باید بر محور یک شبکه منسجم (شبکه‌محور)^۱ سامان بگیرد.

(۲) پیشنهادها

بدون شک نهادینه شدن نتایج به دست آمده از به‌کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی در درون سازمان‌ها و از جمله سازمان راهبردی بسیج، مستلزم ارائه تجویزهای آینده‌نگرانه است. تجویزهای آینده‌نگرانه در کنار تعهد و پایداری که به نتایج علمی استخراج شده برای خود آینده‌پژوهان دارد، باید بتواند عزم مدیران تصمیم‌گیر در حوزه اجرایی را با

خود همراه نماید. به‌منظور نهادینه شدن اصول و قواعد دیدبانی برای اشراف اطلاعاتی سازمان بسیج، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

(۱) تأسیس و راه‌اندازی شبکه دیدبانی اجتماعی در ساختار و سازمان بسیج در جهت بهره‌گیری از قابلیت‌های بالفعل و بالقوه بسیج در رصد، گردآوری، سازماندهی، پردازش و تجزیه و تحلیل اطلاعات مورد نیاز سازمان در محیط بیرونی و داخلی سازمان،

(۲) بهره‌گیری از نتایج و فعالیت‌های دیدبانی در فرایند برنامه‌ریزی راهبردی کل سازمان و همچنین در مراحل سه‌گانه تدوین، اجرا و ارزیابی برنامه‌های اقشار و رده‌های تابعه،

(۳) رعایت اولویت در مراحل مختلف نیازسنجی و اقدام به فعالیت‌های دیدبانی در تناسب با رده‌های اقشاری و تخصصی بسیج،

(۴) انجام فعالیت‌های دیدبانی به صورت شبکه‌ای (دیدبانی شبکه‌محور) و تشکیل پایگاه داده‌ها و ذخیره اطلاعات،

(۵) هموارسازی فرایند بهره‌گیری از نتایج و اطلاعات حاصله از دیدبانی شبکه‌ای در سطوح مختلف سازمان، مدیریت عالی و رهبری (برای ترسیم چشم‌انداز)، بدنه کارشناسی (برای تصمیم‌سازی) و مدیریت اجرایی (برای تصمیم‌گیری) در راستای تحقق رسالت و مأموریت سازمان.

منابع و مآخذ

۱. منابع فارسی

۱. اسلاتر، ریچارد و همکاران (۱۳۹۰)، *نواندیشی برای هزاره نونین، مفاهیم، روش‌ها و ایده‌های آینده‌پژوهی*، ترجمه عقیل ملکی فر و دیگران، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۲. امام خامنه، سیدعلی (۱۳۶۸/۵/۱۸)، بیانات در مراسم تودیع هیئت دولت.
۳. امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۴/۹/۷)، بیانات در جمع دانشجویان بسیجی.
۴. امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۷/۲۴)، بیانات در دیدار بسیجیان استان خراسان شمالی.
۵. امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۴/۶/۲)، بیانات در مراسم صبحگاه رده‌های مختلف نیروی مقاومت بسیج.
۶. بل، وندل (۱۳۹۱)، *مبانی آینده‌پژوهی*، ترجمه مصطفی تقوی و همکاران، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۷. پدرام، عبدالرضا و همکاران (۱۳۹۱)، *آینده‌پژوهی در سازمان*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۸. تقوی، مصطفی (۱۳۸۹)، *آینده‌پژوهی در سازمان*، کارگاه آینده‌پژوهی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۹. تقوی، مصطفی (۱۳۹۱/۹/۲۷)، «نشست رصد و دیدبانی»، قابل دسترسی در وبگاه <http://mmm.ir>
۱۰. خزایی، سعید (۱۳۸۴)، *دیدبانی، مبانی و مفاهیم*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۱۱. خزایی، سعید (۱۳۸۵)، *اصول و روش‌های پوشش محیطی*، جزوه اولین دوره کارورزی آینده‌پژوهی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۱۲. خزایی، سعید (۱۳۸۸)، *تک‌نگاشت دیدبانی، مفاهیم، روش‌ها و پایگاه‌ها*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۱۳. عبدالملکی، هادی (۱۳۹۰)، *سیمای جهانی سازندگی و اوقات فراغت جوانان*، تهران، آتی‌نگر.
۱۴. عمید، حسن (۱۳۶۳) *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، امیرکبیر.
۱۵. فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۷)، *نیازسنجی پژوهشی*، تهران، آبیژ.
۱۶. قدیری، روح‌اله (۱۳۸۶)، *روش پوشش محیطی*، جزوه کارگاه آموزشی روش پوشش محیطی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.

۱۷. معاونت اداری و برنامه‌ریزی سازمان بسیج (۱۳۸۷)، *بسیج در آینه‌آمار*، تهران، انتشارات نیروی مقاومت بسیج.
۱۸. ملکی‌فر، عقیل (۱۳۸۵)، «پرسش و پاسخ پیرامون دیدبانی»، *مجله دیده‌بان*، سال دوم، شماره ۴.
۱۹. منزوی، مسعود (۱۳۸۸)، *دلایل دهگانه دیدبانی و پایش روندها*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۲۰. میرشاه ولایتی، فرزانه و فرهاد نظری (۱۳۹۰)، *پوشش محیطی*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۲۱. میرشاه ولایتی، فرزانه و فرهاد نظری (۱۳۹۱)، *آگاهی فناوری، دیدبانی فناوری و فن‌کاوی*، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
۲۲. نجفی، ابراهیم (۱۳۸۷)، *تدوین سند راهبرد بسیج*، طرح تحقیقاتی، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج، مرکز اطلاع‌رسانی و انتشارات.
۲۳. هریس، اس دایر (۱۳۸۵)، *علائم ضعیف، طبیعه رویدادهای بزرگ آینده*، ترجمه مسعود منزوی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.

۲. منابع انگلیسی

1. Choo, Chun Wei (1999), The Art of Scanning the Environment, *Bulletin of the American Society for Information Science*, 25 (3).